

Marko Zidarić

preddiplomski studij povijesti

preddiplomski studij komparativne književnosti

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Francuski dijalog s antikom: Boileau, Montesquieu, Rousseau, de Sade

Sažetak:

U ovom pregledu ukratko se analiziraju djela koja iz različitih perspektiva progovaraju o antici. Klasicistički književnik Nicolas Boileau u svojem *Pjesničkom umijeću* glavne zasade temelji na Horacijevoj *Poslanici Pizonima*, stoga se u radu demonstrira na koji način Boileau od Horacija preuzima mišljenje o zadaći umjetnika, umjetnosti i pravilima o velikim književnim vrstama. Nadalje, s obzirom na to da Charles Montesquieu povijest promatra kroz prizmu uzroka i posljedice, analizira se kako je on svoju metodu primijenio u *Raspravi o razlozima veličine Rimljana i njihove propasti*. Prikazuje se i kako je Jean-Jacques Rousseau, koji je u svojem *Društvenom ugovoru* razradio utjecajne pojmove suvereniteta i opće volje, interpretirao te ideje u kontekstu Rimske Republike – političkom uređenju koje je smatrao idealnim. Naposljetku, notorni Markiz de Sade, koji je u Filozofiji u budoaru iznio svoj svjetonazor o prirodi, u umetku *Francuzi, još jedan napor želite li biti republikanci* antiku koristi kao alat pri dekonstrukciji kršćanskih moralnih običaja; antika je za njega uzor slobodnog društva i povratka u prirodno stanje. Iako četvorica autora antici pristupaju iz različitih perspektiva, zajednička im je idealizacija antike u skladu s vlastitom ekspertizom te autor zaključuje na temelju čega se ona razlikuje.

Ključne riječi: antika, klasicizam, Nicolas Boileau, filozofija povijesti, Charles Montesquieu, prirodno stanje, društveni ugovor, Jean-Jacques Rousseau, Markiz de Sade

1. Uvod

Nakon što je svojim čitateljima izložio čime će se baviti u svojoj poznatoj *Raspravi o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, Jean-Jacques Rousseau piše:

*Budući da se moj predmet tiče čovjeka uopće, nastojat ću govoriti jezikom koji odgovara svim narodima ili, štoviše, zaboravivši vrijeme i mjesto da bih razmišljao samo o ljudima o kojima govorim, zamislit ću da se nalazim u atenskom liceju, imajući Platone i Ksenokrate za suce, a ljudski rod za slušatelja.*¹

Ova rečenica, koja dokazuje autorovu svijest i poštovanje koje osjeća prema antičkom nasljeđu, puna je sentimenta karakterističnog za klasicizam i prosvjetiteljstvo. Razdoblje između objavljivanja *Pjesničkog umijeća* (1674.) i *Filozofije u budoaru* (1795.) puno je burnih promjena na političkoj i intelektualnoj sceni u tadašnjoj Francuskoj. Međutim mnogi važni mislioci su se, stvarajući nove ideje koje su svijet usmjerile prema modernosti, u svojim djelima referirali na antiku.

Ovaj rad zamišljen je kao kratki pregled četiriju tekstova koji se bave antikom, a njih sam odabrao iz vrlo jednostavnog razloga. Klasicizam je često zapostavljan u odnosu na popularnije prethodnike renesansu i barok, Montesquieuova *Rasprava o razlozima veličine Rimljana i njihove propasti* često je zapostavljana u korist njegova najpoznatijeg djela *O duhu zakona*, isto kao i Rousseauov opis rimske republike u *Društvenom ugovoru* koji se često preskače u korist poglavlja o građanskoj religiji. Iako je njegov opus popularan u francuskoj intelektualnoj tradiciji nakon Drugog svjetskog rata, Sadeov opus često se preskače zbog vrlo očitih razloga za koje smatram da ih ne treba podrobnije objašnjavati. Budući da četvorica autora antici pristupaju iz svoje perspektive/ekspertize, svakome autoru pristupa se na različit način. Boileau se na antiku oslanja u svojim stavovima o poetici, Montesquieuova rasprava sadrži tragove njegove filozofije povijesti, Rousseauov pristup polazi sa stajališta njegove filozofije politike, dok je Sade smjestio antiku unutar svoje filozofije prirode. Međutim, u radu se kreće u analizu s početnom pretpostavkom da svaki od autora antiku barem u jednom dijelu svoga svjetonazora idealizira. Nakon provedene analize, cilj je zaključiti na koji se način njihova idealizacija (ne) razlikuje.

Budući da je u svojem *Pjesničkom umijeću* (1674.) usustavio poetičku misao svoga razdoblja, Nicolas Boileau (1636. – 1711.) autoritet je kojem se obraćamo kada nastojimo shvatiti najvažnije karakteristike klasicizma. U znanosti o književnosti poznata je činjenica da je njegovo djelo inspirirala Horacijeva *Poslanica Pizonima*, a ovaj rad na temelju paralelnog čitanja dvaju književnih tekstova nastoji ilustrirati kako, na temelju preuzimanja iz Horacijeve *Poslanice*, klasicistički svjetonazor ovisi o zasadama koje se su javile već u 1. st. pr. Kr.

Razmatranja o razlozima veličine Rimljana i njihove propasti (1734.) Charlesa Montesquieua (1689. – 1755.) često su zapostavljana nasuprot njegovu najpoznatijem djelu *O duhu zakona*. U njegovu opisu rimske povijesti ogleda se shvaćanje povijesti kao uzroka i posljedice. Cilj ovoga rada prikazati

¹ Jean Jacques Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima; Društveni ugovor*, prev. Dalibor Foretić (Zagreb: Školska knjiga, 1978), 30.

je kako se ono primjenjuje na prikazu rimske povijesti od legendarnog osnutka Grada do pada Carigrada 1453.

Kao i Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau (1712. – 1778.) jedan je od najpoznatijih i najutjecajnijih prosvjetitelja. Prije osvrta na njegov opis rimske republike u četvrtoj knjizi *Društvenog ugovora*, opisat će se Rousseauov čovjek kakvim ga vidi u prirodnom stanju (na temelju *Rasprave o nejednakosti*), a zatim i najvažnije sastavnice koje podrazumijeva sklapanje društvenog ugovora. Nakon toga, na temelju najvažnijih pojmova koje uvodi u djelu, objasniti će se zašto je rimska republika prikazana kao idealno državno uređenje. Pritom je važno spomenuti da ni on ni Montesquieu još ne provode sustavnu kritiku izvora te cilj rada nije usporediti njihov prikaz sa stvarnim historijskim činjenicama, već ih prikazati u kontekstu njihove filozofije/svjetonazora.

Književnik Markiz de Sade (1740. – 1814.), koji se ne smješta unutar prosvjetiteljstva, već se uglavnom nalazi izvan svih mogućih okvira, o antici pripovijeda u svojem djelu *Filozofija u budoaru*. Iako je riječ o književnom tekstu, u njemu se progovara o filozofiji prirode, jedinom i najvažnijem Sadeovu principu. Nakon što se, na temelju analize sedam dijaloga, usustavi Sadeovo učenje o svemoćnoj prirodi, ono se dovodi u vezu s antičkim motivima koji se pojavljuju u umetku *Francuzi, još jedan napor želite li biti republikanci*. Rad nastoji pokazati kako je vraćanje prirodi, koje kod njega predstavlja potpuni odmak od Rousseaua, moguće uz vodstvo antičkih uzora.

2. Slušati razumnog prijatelja: Nicolas Boileau-Despréaux

2.1. Pjesničko umijeće

Nicolas Boileau, francuski književnik koji je u svojem didaktičkom spisu *Pjesničko umijeće* usustavio temeljna načela francuskog književnog klasicizma, u 36. i 37. stihu prvog pjevanja izrazio je ideal kojem je težilo cijelo navedeno razdoblje:²

*Stog ljubite razum: spisi vam u svemu
nek svoj sjaj i vrijednost crpe tek u njemu.*³

Međutim Boileauov spis o književnosti ne smije se promatrati kao inovativan pothvat, već je Boileau ovisan o prijašnjim autorima čije je ideje doveo do potpune jasnoće i konciznosti, uredivši i vlastiti tekst po načelima koja je normirao.⁴ Boileauov spis nije samo katalog uputa za zadovoljenje strogog klasicističkog ukusa, već i on sam posjeduje umjetničku vrijednost zbog poetske besprijekornosti koja se ponajprije očituje u dosljednom i vještom korištenju aleksandrinca (stiha s dvanaest slogova i cezurom nakon šestog sloga) kroz čitav tekst.

Boileauov spis ima uokvirenu kompoziciju. Prvo i četvrto (posljednje) pjevanje progovaraju općenito o pjesničkom umijeću i zadaćama samog

² Cvijeta Pavlović, *Uvod u klasicizam* (Zagreb: Leykam international, 2012), 25.

³ Nicolas Boileau, *Pjesničko umijeće*, prev. Mirko Tomasović (Zagreb: Matica hrvatska, 1999), 6.

⁴ Pavlović, *Uvod*, 25.

umjetnika, dok su drugo i treće posvećena opisu (malih i velikih) književnih vrsta. Kao ni talijanski renesansni teoretičari, čije su ideje u to vrijeme bile poznate francuskoj učenoj publici, Boileau ne zapostavlja tradiciju poetičke misli koja započinje s Aristotelovim antičkim spisom.⁵

Ako se osvrnemo na najznačajnije autore francuskog klasicizma i njihova djela, poput dramatičara Pierrea Corneillea (koji je samo u četirima tragedijama ispoštovao klasicistički ukus) ili Jeana Racinea, koji je tragediju najviše približio strogom klasicističkom ukusu, jasno je da oni ne stvaraju bez svojih antičkih uzora. Takvo ugledanje na svoje davne prethodnike ne znači puku i ogoljenu imitaciju, već kreaciju iz postojeće mreže motiva, čiji konačni produkt svoje uzore može i nadmašiti.⁶ Boileauov izvor nadahnuća je Horacije, čije temeljne zasade preuzima, ali ih nadopunjuje suvremenim primjerima i nekim književnim vrstama koje još nisu postojale u vrijeme kada nastaje Horacijeva *Poslanica Pizonima* (oko 10. pr. Kr.).⁷

2.2. Umjetnik i umjetnost

Budući da je Boileauova rasprava uokvirene kompozicije, ovdje ću se prvo referirati na prvo i posljednje pjevanje. Drugo ću pjevanje preskočiti u svojoj analizi – osim što se i u njima očekuje izbjegavanje *preobilja* i razumno odnošenje prema građi, male književne vrste nisu toliko bitne u cjelokupnoj klasicističkoj poetici koja je ponajprije poznata po pravilima koja se odnose na velike književne vrste. Također, ovdje se neću referirati na ono što nema direktnih poveznica s Horacijem.

Boileau svoj spis uokviruje raspravom o glavnim načelima na kojima mora počivati književno djelo te zadaćama umjetnika i umjetnosti uopće. Da bi djelo bilo uspješno, umjetnik mora poznavati vlastiti duh i nastojati ne iznevjeriti vlastite stvaralačke sposobnosti – on ne smije srljati izvan granica vlastite darovitosti (stihovi 1-26). Umjetnik se mora voditi načelom razuma i težiti jasnoći (27-38, 147-162), čime se rasprava nastoji udaljiti od raskoši i kićenosti tipičnima za precioznost (francusku verziju baroka) koja supostoji s klasicizmom u 17. stoljeću (39-102). U istom pjevanju ističe se dojam cjelovitosti koji mora ostavljati umjetničko djelo – svaki dio mora biti na točno određenom mjestu, odnos između uvoda, sredine i završetka mora biti takav da oni logično proizlaze jedan iz drugoga (175-182). Već se ovdje započinje s raspravom o važnosti samokritike, ustrajnosti u vlastitom pothvatu i dotjerivanju vlastitog djela (163-174) i potrebi za razumnim kritičarom koji pridonosi uspješnosti književnog djela (183-232), a koje se zatim nastavlja u četvrtom pjevanju. Umjetnik mora bježati od osrednjosti, što znači bavljenje onim što je u skladu s njegovim sposobnostima (1-40), umjetnik ne smije težiti materijalnom obogaćivanju, već mu jedini cilj mora biti *lovorika* – postizanje pjesničke slave (92-186). Bo-

⁵ Prvenstveno se misli na teoretičare poput Marca Girolama Vide, Giulija Cesare Scaligera, Girolama Maggija itd. Pavlović, *Uvod*, 26.

⁶ Isto, 27.

⁷ *Poslanica Pizonima* treća je poslanica u drugoj knjizi epistola. Zbog toga što se bavi pjesničkim umijećem, poznatiji je naziv *Ars poetica*.

ileau u posljednjem pjevanju ističe svrhu književnosti koja istovremeno treba podučiti i zabaviti, a koja proizlazi iz Horacijeva načela *prodesse et delectare*.

*Nek vam Muza štivom poučnim i plodnim
korisno i trajno spoji vijek s ugodnim. (87-88)⁸*

Boileau svoje zaključke preuzima od Horacija čiji je zahtjev za jasnoćom i cjelovitošću temelj rasprave o književnosti (*Ukratko: svako nek djelo jedinstvena bude cjelina*. (23))⁹ i preduvjet koji mora ispuniti djelo da bi bilo uspješno, što podrazumijeva izbjegavanje preširokih opisa i izostavljanje nebitnih detalja. Da bi djelo uopće moglo biti cjelovito, umjetnik prije svega mora biti samosvjestan, odnosno ne smije krivo procijeniti ili precijeniti vlastite snage.

*Prikladno vašoj snazi izberite gradivo, pisci,
i dugo razmišljajte, što ne mogu podnijet vam voljno,
što li vam mogu ramena. Tko pristalu izbere građu,
ne će ponestat mu riječ, ni raspored s punom jasnoćom. (38-41)¹⁰*

Ni Horacijev umjetnik ne može biti uspješan i slavan ako nije učen. Budući da *Umjeti prvi je, glavni, u pravilnom pisanju zakon* (309),¹¹ Horacije smatra da ne postoji *genij bez ikakva znanja* (410).¹² Samo bavljenje književnošću vrlo je osjetljiv posao jer se neuspješna književna djela mogu izvrgnuti javnoj sramoti ili zapasti u osrednjost koja se, doduše, može tolerirati u nekim drugim zanimanjima, dok mediokritete u književnosti *još ne priznaše ljudi, ni bozi, ni oglasne ploče* (373).¹³ Da bi se izbjegle takve pogreške, potrebno je tražiti sugestije i prihvaćati tuđe kritike, ali od sebe odbijati laskavce i više vjerovati onima koji se ne ustručavaju razotkriti slabe strane književnog teksta.

*Dobro i mudro čeljade prekorit će stihove slabe;
kudit će njinu tvrdoću; označiti zlosutnim znakom,
u njih kad uresa nema; potkresati suvišni ukras
taštine pun; nerazumljive htjet će osvjetlit jasnoćom;
grđiti dvoličan izraz; navesti što mijenjati treba (445-449)¹⁴*

Osim oslanjanja na svoje razumne prijatelje, umjetnik mora svoje djelo pažljivo dotjerivati i preispitivati.

*Vi, Pompilijev rod, prekorige takovu pjesmu,
koju ne dotjera sasvim ni vrijeme ni brisanje mnogo,
dok joj potpunu glatkost ne provjeri desetput noktom. (292-294)¹⁵*

⁸ Boileau, Pjesničko umijeće, 38.

⁹ Kvint Horacije Flak, *Satire i epistule*, prev. Juraj Zgorelec (Zagreb: Matica hrvatska, 1958), 149.

¹⁰ Isto, 150.

¹¹ Isto, 158.

¹² Isto, 161.

¹³ Isto, 160.

¹⁴ Isto, 162.

¹⁵ Isto, 158.

Već je spomenuto da Boileau od Horacija nasljeđuje i stav o funkciji/svrsi umjetnosti. Osim što joj je primarna funkcija kreacija ljepote, ona je nedostatna bez korisnosti i slavljenja kreposti. Horacijevo načelo *prodesse et delectare*:

*Svi će pristat uz onog, tko korisno miješa sa slatkim,
kada veseli čitača i podjedno svjetuje pri tom. (343-344)¹⁶*

2.3. Velike književne vrste

U trećem pjevanju Boileauova *Pjesničkog umijeća*, koje se bavi velikim književnim vrstama, definiraju se pravila koja se smatraju temeljem klasicističke poetike, a koja čine razliku od baroka koji teži bogatstvu ukrasa, spektaklu na pozornici, odmaku od bilo kakve umjerenosti itd.

Za razliku od baroka, u klasicizmu postoji utvrđena hijerarhija književnih rodova i vrsta čije karakteristike nije poželjno miješati u pojedinačnim tekstovima. U lirici je najcjenjenija oda, u epici ep, a u dramatici tragedija,¹⁷ u kojoj najočitije do izražaja dolaze pravila vjerojatnosti, doličnosti i pravila o jedinstvima.¹⁸ Prvo je pravilo istinitosti/vjerojatnosti ili *la vraisemblance* koje Boileau opisuje na sljedeći način:

*Davat nečuvveno ništa se ne smije:
istinito katkad vjerojatno nije. (47-48)¹⁹*

Ovdje Boileau (ne)svjesno upućuje na čestu pogrešku u interpretaciji ovog pravila. Budući da svi dijelovi moraju biti logično povezani, *vjerojatno* nije ono što se stvarno dogodilo, već ono u što se, s obzirom na unutarnje ustrojstvo teksta, vjeruje da se moglo dogoditi.

Sljedeće pravilo doličnosti (*la bienséance*) ima više značenja. Prvo se odnosi na to da likovi u djelu moraju biti dosljedni od početka do kraja te njihovi postupci uvijek moraju biti u skladu s prikazanim karakterom.

*Ako izmišljate lice nepoznato,
nek dosljedno je sebi u svakom je dijelu,
neka je na svrsi kao na počelu. (124-125)²⁰*

Također se na sceni ne smiju prikazivati nasilni prizori i sve ono što može vrijeđati ukus i moral publike. Scene takvog sadržaja moraju postojati samo u jeziku glumaca koji o njima izvještavaju na pozornici.

*Što se vidjet ne sm'je, valja opisati:
ono što se gleda to se bolje shvati;
ima stvari što ih pametno umijeće
ponudit će uhu ali oku neće. (51-54)²¹*

¹⁶ Isto, 159.

¹⁷ Pavlović, *Uvod u klasicizam*, 30.

¹⁸ Za detaljnije o pravilima vidi: Pavlović, *Uvod u klasicizam*, 28-30.

¹⁹ Boileau, *Pjesničko umijeće*, 21.

²⁰ Isto, 24.

²¹ Isto, 21-22.

Kod Horacija su pravila vjerojatnosti i doličnosti jednim dijelom povezana. Ni on ne dopušta nasilne prizore na sceni koji mu se u isto vrijeme ne čine vjerojatnima.

*Neka pred općinstvom javno Medeja ne ubija djece,
Ne kuha čovječju kletu pred svima utrobu Atrej,
Ni da se u pticu provrgne Prokna, Kadmo u zmiju.
Prizore takove mrzim, jer vjerojatni mi nisu. (185-188)²²*

Također, ako se u djelo uvodi novi lik, on mora biti dosljedan tijekom cijelog djela.

*Ako je neznano dosad što daješ na scenu pa smjelo
novu osobu stvaraš, nek do kraja ostane takva
kakvu već prvi je iznio čin i dosljedna sebi. (125-127)²³*

Posljednje važno pravilo pravilo je o trima jedinstvima. Jedinstva je u svojoj poetičkoj raspravi definirao Aristotel (jedinstvo mjesta nadodali su talijanski teoretičari iako i ono samo logično proizlazi iz jedinstva vremena).²⁴ Pravila o jedinstvima podrazumijevaju prikaz jedne cjelovite radnje u trajanju ne duljem od 24 sata, s time da je poželjno da ne dolazi do promjene mjesta. Boileau to iznosi ovako:

*Nek je mjesto radnje sveđ čvrsto i znano.
Onkraj Pireneja stanovit poeta
na sceni sažimlje u dan jedan ljeta.
Tamo junak često, u jadnom komadu,
mlad u prvom činu, najzad ima bradu.
Mi, za koje uma zakonitost vrijedi,
tražimo da radnja svud umiješno slijedi;
jedna radnja, u dan, jednog događaja
puno kazalište nek drži do kraja. (39-46)²⁵*

Vidljivo je kako u Boileauovu slučaju jedinstva proizlaze jedna iz drugih, odnosno logično je da jedan događaj, koji ne traje dulje od jednog dana, ne smije imati više mjesta radnje.

Pravila o doličnosti i jedinstvima Boileau primjenjuje i na ep, roman i komediju. Kao što se i u tragediji prikazuju uzvišeni likovi plemenitog roda, doličnost u romanu znači to da protagonist ne smije biti *sitna ličnost*,²⁶ a likovi u epu moraju biti *blistave hrabrosti, kreposti viteške*.²⁷ Vremenski okvir trajanja epa je između šest mjeseci i godine dana, dok u romanu ne smije prijeći jednu godinu.²⁸ Komedija, koja prikazuje likove iz svakodnevice, također mora biti

²² Horacije, *Satire i epistule*, 154.

²³ Isto, 152-153

²⁴ Pavlović, 28.

²⁵ Boileau, *Pjesničko umijeće*, 21.

²⁶ Isto, 23.

²⁷ Isto, 28.

²⁸ Pavlović, *Uvod u klasicizam*, 29.

dolična, što znači da šale ne smiju biti pregrube i da se one ne smiju protiviti zdravom razumu.

*Prot zdrava razuma šale se ne vode:
ne treba daleko otić od prirode. (413-414)²⁹*

2.4. Antika – klasicizam

Boileau, koji je sazeo klasicističku poetičku misao, svoje mišljenje temelji na antičkim prethodnicima. Iako dijelom slijedi Aristotela, što se najjasnije vidi u pravilu o istinitosti i trima jedinstvima, *Pjesničko umijeće* na svim razinama ilustrira glavne zasade koje se javljaju u *Poslanici Pizonima*.

Osim što je preporučljivo književnu građu pronalaziti u već poznatim temama, sam umjetnik mora stremiti vrijednostima koje se javljaju u poetici iz prvog stoljeća prije Krista – prirodnoj nadarenosti koju oplemenjuju marljiv i ustrajan rad te široko obrazovanje. Za umjetnika, da bi bio uspješan, poželjno je biti u neprestanom dijalogu s antikom. Iako se naizgled čini da u klasicizmu ne nastaje ništa novo, to ne znači da je on podređen antici, već on u tome zapravo pronalazi vlastitu snagu, što je vidljivo u tome da dodir s davnim prethodnicima može značiti i poziv na stvaralačko natjecanje. U tome smislu klasicizam nije moguće shvatiti bez da se iz svijesti ne iskorijeni moderno poimanje autorstva i originalnosti koje je iznjedrio romantizam – u klasicizmu se ono maštovito očituje u preoblikovanju starog. Boileau u antici pronalazi primjere kreposti koje je potrebno na doličan način prikazati u drami, epu ili romanu. Također djelo mora biti dobro promišljeno i organizirano, ali u Boileauovoj poetici do izražaja dolazi još jedna karakteristika specifična za klasicizam – razum treba usmjeriti kaos nadahnuća kako bi djelo moglo zadovoljiti pravila strogog ukusa.

Zbog toga mi se kao valjan zaključak čini i to da Boileauov spis intertekstualnost³⁰ shvaća kao nužnost. U slučaju klasicističke kulture u cjelini, uzori su strogo zadani i svima poznati, isto kao i u *Poslanici Pizonima* u kojoj Horacije zapovijeda: *Vi uzore grčke / nemojte puštat iz ruku ni noću kao ni danju!* (268-269)³¹ Uzimajući u obzir da je Horacije bio pod utjecajem Aristotela i helenističkih poetičara,³² Boileauovo *Pjesničko umijeće* dio je lanca (ne)svjesnih utjecaja koji se protežu od antike do Francuske sedamnaestog stoljeća.

²⁹ Boileau, *Pjesničko umijeće*, 33.

³⁰ Intertekstualnost je pojam koji u književnu teoriju ulazi s poststrukturalističkim zaokretom krajem 60-ih godina, a popularizirali su ga Julia Kristeva i Roland Barthes. Po toj teoriji nijedan književni tekst ne postoji kao izolirani fragment. Nijedan tekst ne postoji bez poveznice s drugima jer u sebi nužno nosi tragove drugih i prijašnjih. Kreacija je zapravo kompilacija (poznata Barthesova teza o *smrti autora*), što ne znači da je ona nužno svjesna i eksplicitna. Više o tome u: Graham Allen, *Intertextuality* (London, New York: Routledge, 2000), 8-94.

³¹ Horacije, *Satire i epistule*, 157.

³² Andrew Laird, „The Ars Poetica,“ u: *The Cambridge Companion to Horace*, ur. Stephen Harrison (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2007), 133.

3. Rim kao uzrok i posljedica: Charles-Louis de Secondat Montesquieu

3.1. Montesquieu u prosvjetiteljstvu

Za razliku od Boileaua, koji načela u svojoj poetičkoj raspravi gradi pod utjecajem racionalističke filozofije, Charles Montesquieu jedan je od najvažnijih mislilaca iz tradicije francuskog prosvjetiteljstva (*l'âge de lumière*). U prosvjetiteljstvu, koje favorizira kritičko mišljenje i protivi se teološkim dogmama, *um postaje vrhovno načelo svijeta*.³³ Francusko prosvjetiteljstvo marljivo kritizira korumpirane političke i crkvene institucije i same temelje na kojima počiva *ancien régime*, zbog čega je kasnije poslužilo kao teorijska podloga za Francusku revoluciju i nastanak građanskog kapitalističkog društva. Prosvjetiteljstvo se više ne zamara metafizičkim pitanjima te zastupa objektivizam spoznaje, odnosno mišljenje da ona proizlazi isključivo iz naših osjetila.³⁴ Montesquieu svojim istraživanjima pristupa empirijski – na temelju velikog broja činjenica donosi opće zaključke o državi i zakonodavstvu. Pritom uvodi jednu bitnu novinu – u skladu s cjelokupnim duhom prosvjetiteljstva, državu promatra kao čovjekovu tvorbu kojoj je načelo um, a iz kojeg proizlaze zakoni kao *nužni odnosi koji proizlaze iz naravi stvari*.³⁵

Također u vrijeme prosvjetiteljstva nastaje nova disciplina kojoj je naziv skovao Voltaire – filozofija povijesti. Ona se odmiče od čisto kronološkog prikazivanja najvažnijih političkih događaja te iz povijesnog kontinuuma nastoji izvući njegove zakone i mogući smisao.³⁶ Montesquieuova *Razmatranja o razlozima veličine Rimljana i njihove propasti*, iako primarno shvaćana kao historiografsko djelo koje kronološki prikazuje povijest Rima od njegova legendarnog osnutka do pada Istočnog Rimskog Carstva, prožeto je i autorovim filozofiranjem o povijesnom tijeku.

3.2. Rimaska povijest

Budući da se Montesquieu koristi metodom koja odgovara prirodnim znanostima, on povijest motri na isti način kao i prirodu, odnosno kao da u njoj postoje univerzalni zakoni uzroka i posljedice (tzv. *zakon akcije i reakcije*),³⁷ zbog čega bismo mogli zaključiti da je njegovo shvaćanje povijesti determi-

³³ Danilo Pejović, *Francuska prosvjetiteljska filozofija i odabrani tekstovi filozofa*, 2. izd. (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1978), 7.

³⁴ Isto, 9.

³⁵ Charles Louis de Secondat, baron de la Brede et de Montesquieu. *O duhu zakona*. sv. 1., prev. Marija Spajić (Zagreb: Demetra, 2003), 7.

³⁶ David Carrithers, „Montesquieu's Philosophy of History,” *Journal of the History of Ideas* 1/47 (siječanj - ožujak 1986), 61.

³⁷ Stoga njegova rečenica: *I to je vrijedno da se istakne, jer pošto ljudi imadahu uvijek iste strasti, to su doista različiti povodi koji uzrokuju velike promjene, ali uzroci su uvijek isti*. Charles Louis de Secondat, baron de la Brede et de Montesquieu, *Razmatranja o razlozima veličine Rimljana i njihove propasti* (Zagreb: Kultura i Društvo, 2007), 27.

nističko.³⁸ Za razliku od Voltairea, koji slučajnim događajima i pojedinačnim akcijama pridaje puno više pažnje u utjecaju na društveno-povijesne mijene, Montesquieu smatra da na političke aktere najviše utječe okolina i da oni sami nisu toliko ključni u pokretanju velikih promjena³⁹: *U prvom zometku državnih veza poglavari određuju uredbe republike, a poslije te uredbe stvaraju poglavare.*⁴⁰

Razlog rimskog uspjeha i kasnije svjetske slave Montesquieu vidi u kontinuiranom ratovanju koje je obilježilo razdoblje Kraljevstva i Republike. Mala i nazadna država bez obrta i umjetnosti u ratnom je plijenu pronašla svoje primarno sredstvo obogaćivanja. Osvajanje i rat, koji je za Rimljane *jedino umijeće*, usavršili su do krajnjih granica te *nikad nije koji narod spremao rat s toliko opreznosti i vodio ga s toliko odvažnosti.*⁴¹ Također je uspješnost u ratovanju poduprta još jednom važnom osobinom – Rimljani se nikada nisu ustručavali prihvaćati tuđe običaje ako su ih smatrali boljima od vlastitih, pa su se tako i u ratu ponekad koristili tuđim izumima kako bi uzdigli sebe.

Sljedeći razlog uspješnosti neraskidivo je povezan s umijećem ratovanja. Ono je pomoglo u učvršćivanju domoljublja zbog kojeg je *svatko vidio jednak i veliki probitak u tome da brani vlastitu domovinu.*⁴² Također su Rimljani koristili efikasne metode podjarmljivanja drugih, što se prije svega vidi u političkoj lukavosti i načelu *divide et impera* te nenametanju vlastitih običaja pokorenim narodima: *Glupost je osvajača htjeti nametnuti svim narodima svoje zakone i običaje.*⁴³

Međutim s nestankom republike nestaje i odlučujući faktor rimskog rasta. Kada August uspostavlja monarhijski tip vlasti, on nameće i politiku *pax Romana* i zapovijeda da se teritorij više ne širi. Ipak, ratovanje je rezultiralo daljnjim proširivanjem teritorija, što je dovodilo do postupnog rasapa države. Problem prevelikog teritorija opće je mjesto u Montesquieuovoj filozofiji⁴⁴ – u Rimu je to dovelo do nestanka republikanskog uređenja, a preveliko povećanje teritorija sa sobom nosi heterogenizaciju društva, nestanak osjećaja zajedničke pripadnosti te jačanje moći vojskovođa u provincijama. Tu tezu podupire i u 11. knjizi svojega kapitalnog djela *O duhu zakona* u kojem od 12. do 20. poglavlja raspravlja o uređenju rimske republike. Montesquieu u 19. poglavlju piše o tome kako su slobodu mogli uživati samo stanovnici koji su stanovali u njegovu središtu, odnosno u njegovu glavnom gradu, a na rubovima države

³⁸ Carrithers, „Montesquieu’s Philosophy,” 63; Danilo Pejović zbog toga ga naziva *osnivačem znanstvene filozofije povijesti*. Pejović, *Francuska prosvjetiteljska filozofija*, 27.

³⁹ Carrithers, „Montesquieu’s Philosophy,” 66; Richard Myers, „Montesquieu on the Causes of Roman Greatness.” *History of Political Thought* 1/16 (proljeće 1995): 40.

⁴⁰ Montesquieu, *Razmatranja*, 26.

⁴¹ Isto, 34.

⁴² Isto, 37.

⁴³ Isto, 63.

⁴⁴ Carrithers, „Montesquieu’s Philosophy,” 66.

vladala je tiranija magistrata koji su u svojoj osobi ujedinjavali sve tri vrste vlasti⁴⁵: *Grad nije osjećao tiraniju koja se vršila samo nad podčinjenim nacijama*.⁴⁶ Povezano s povećanjem teritorija, još je jedan uzrok rimskog rasapa u tome što je ono značilo i proširivanje građanskog prava, što je opet narušavalo unutarnju koheziju, utjecalo na nestanak domoljublja i rimskog osjećaja.

Također sa širenjem bismo teritorija logično mogli povezati i ostale uzroke koji su doprinijeli padu Rima. Ono je sa sobom donosilo strane utjecaje, što najviše do izražaja dolazi u razdoblju Rimskog Carstva kada *Rim više nije bio gospodar svijeta, već je zakone primao od cijelog svijeta*.⁴⁷ To je vidljivo u tome što carevi nakon Dioklecijana počinju prihvaćati istočnjačke utjecaje, sve se više povlače u svoje palače daleko od naroda te preuzimaju strane ceremonije, što je u Montesquieuovu svjetonazoru nespojivo sa Zapadom – njegova pokretačka snaga uvijek je bila sloboda nasuprot istočnjačkoj kontinuiranoj uronjenosti u despotizam, što je spominjao već u svom prvom poznatijem djelu *Perzijska pisma*.⁴⁸ Propasti Carstva doprinijelo je i sve intenzivnije raslojavanje države, kao i Konstantinovo osnivanje nove prijestolnice na Istoku (*Kad je sjedište vlade preneseno na Istok, skoro cijeli Rim odseli onamo*).⁴⁹, što je dodatno pospješila Teodozijeva podjela države na dva dijela.

Rim doživljava svoj pad zbog toga što se glavni uzroci njegove prijašnje slave počinju kvariti. Premda mu je umješnost u ratovanju stoljećima omogućavala slavu, Rim je svoje ratno umijeće uništio time što je u svoje okrilje počeo primati barbarske čete. Također je Justinijan, kojega Montesquieu na temelju Prokopijeve *Tajne povijesti* vidi kao tiranina, promijenio načelo nena- metanja vlastitih običaja te provodi politiku vjerske nesnošljivosti: *Kao što su stari Rimljani gospodstvo svoje time baš jačali, što su dopuštali svako bogočašće, tako se sada uništavalo, tamaneći jednu za drugom svaku sljedbu, koja nije bila gospodareva*.⁵⁰ Tijekom trajanja Istočnog Rimskog Carstva, koje je ogrezlo u neprestane vjerske svade i korupciju, nestaje i rimsko domoljublje koje je rimsku republiku činilo slavnom. Jedini su razlozi zašto je ono opstalo trgovina i prevlast nad morem te je, s obzirom na to da je unutarnja kohezija bila uništena, njegovo preživljavanje bilo tek posljedica spleta sretnih okolnosti.

Montesquieuov opis Rima, koji promatra kroz svoju prizmu zakona i reda, nije lišen idealizacije te njegovu *Raspravu* možemo čitati i kao opomenu francuskim suvremenicima.⁵¹ Montesquieu gaji vrlo pozitivnu predodžbu o Rimljanima, a koja se prvenstveno odnosi na njihovo ratničko umijeće. Ono

⁴⁵ Pritom se misli na trodiobu vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku koju je Montesquieu izvršio u djelu *O duhu zakona*.

⁴⁶ Montesquieu, *O duhu zakona*, 195.

⁴⁷ Isto, 117.

⁴⁸ Aleksandar Molnar, „Vojnička vladavina’ kao poseban (okcidentalan) tip despotije umonteskjeovoj teoriji,“ *Političke perspektive: časopis za istraživanje politike* 1/5 (2015): 47 – 48.

⁴⁹ Montesquieu, *Razmatranja*, 124.

⁵⁰ Isto, 145. ; Montesquieu hvali taj običaj jer se i sam zalagao za jednakost svih vjera pred zakonom. Pejović, *Francuska*, 33.

⁵¹ O tome više u: Molnar, „Vojnička vladavina,“ 62 – 64.

je podrazumijevalo podjednak trening i uma i tijela, što su francuski suvremenici zapustili: *Mi više nemamo pravog pojma o vježbanju tijela.*⁵² Iako je bilo različitih prekršaja slobode i unutarnjih razmirica u gradu, rimska republika imala je uređenje koje je to moglo uravnotežiti: *Vlada je rimska udivljava time, što je ustav od njezina početka, bilo poradi zdravog razuma, bilo poradi moći nekih oblasti, bio takav, da se je zlorabama uvijek moglo doskočiti.*⁵³ Kada opisuje magistraturu cenzora, čija je zadaća bila paziti da se ne iskvaru i ne prekrše rimski moralni običaji, Montesquieu izriče opću misao: *više je država propalo od toga, što se zanemarilo ćudoređe, nego li što se kršilo zakone.*⁵⁴ Budući da je njegov svjetonazor takav da svaki režim, pa makar on bio uspješan i slavan poput rimskog, ima nužnu tendenciju pada, tome nije odolio ni Rim, iako je njegovo propadanje bilo sporo. Kada je Rim iskvario svoje prvotne moralne vrijednosti poput ratništva i ljubavi prema domovini, promijenivši se time u carstvo koje upada u sve veću tiraniju i pasivnost istočnjačkog despotizma, konačna propast bila je neminovna.

4. Rimska Republika kao norma: Jean-Jacques Rousseau

4.1. Od prirodnog prema društvenom

Dok je Montesquieu svojim favoriziranjem engleskog ustava i parlamentarne monarhije najviše utjecao na žirondinski Ustav iz 1791.,⁵⁵ Rousseau je, zagovarajući ideju nedjeljivog i neutuđivog suvereniteta koji počiva u narodu, najviše utjecao na jakobince. Sam Robespierre hvalio se da je *učenik besmrtnog Jacquesa,*⁵⁶ što se iz naknadne perspektive čini vrlo komičnim i paradoksalnim. Imajući u vidu masovno nasilje koje je iznjedrila vlast jakobinaca, čini se kao da su zanemarili imperativ koji prožima cjelokupnu Rousseauovu filozofiju – vratimo se prirodi i jednostavnosti, u stanje u kojem nema poroka i zloupotreba prouzrokovanih društvom, u stanje u kojem mogućnost masovnog nasilja uopće ni ne postoji.

Teorija društvenog ugovora popularna je tema francuskog prosvjetiteljstva. Društveni ugovor zamišljen je i nedokaziv, to je teorijski koncept čija svrha nije pronaći historiografsku rekonstrukciju i ispitati faktografske okolnosti prvotnog udruživanja. Također Rousseauov *čovjek kakav je morao izaći iz ruku prirode*⁵⁷ samo je apstraktna kategorija. U *Raspravi o nejednakosti* Rousseau definira dvije vrste nejednakosti – onu fizičku, koja ovisi o našoj biološkoj konstituciji, te moralnu, koja svoje postojanje duguje društvenoj i političkoj stratifikaciji. Izvorni čovjek, koji živi u skladu s prirodom i u granicama koje mu nameće isključivo vlastiti instinkt, nema želja koje prelaze

⁵² Montesquieu, *Razmatranja*, 32.

⁵³ Isto, 72.

⁵⁴ Isto, 71.

⁵⁵ Goran Sunajko, „Filozofija politike francuskih enciklopedista i njezin utjecaj na Francusku revoluciju,“ *Studia lexicographica: časopis za leksikografiju i enciklopedistiku* 1/2 (2008): 40.

⁵⁶ Pejović, *Francuska*, 50.

⁵⁷ Rousseau, *Rasprava, Društveni ugovor*, 31.

njegove osnovne fizičke potrebe. Budući da je samotnan, čovjek još ne razlikuje moralne odnose, takvi ljudi *nisu mogli biti ni dobri ni zli, niti su imali poroka ili vrlina*.⁵⁸ Svojestvo je izvornog čovjeka *milosrđe* koje osjeća prema biću iste vrste koje prolazi kroz patnju, a koje biva poništeno u stanju društvenosti u kojem se razvija *amour-propre* (samoljublje).⁵⁹

Po Rousseauu, čovjek se ujedinjuje razmjerno s povećanjem njegovih potreba i u stanju društvenosti njegove ideje i osjećaji postaju kompleksniji. Razdoblje je to kada ljudi postupno zamjećuju vlastite razlike, što rezultira rađanjem negativnih emocija poput ljubomore i mržnje – *divljak živi sam po sebi, društveni čovjek, uvijek izvan sebe, zna živjeti samo po mišljenju drugih*.⁶⁰ Svrha je *Društvenog ugovora* revidirati ga i ustrojiti pod novim uvjetima. Nastojeći opisati način u kojem je gubitak prirodne slobode zakonit i opravdan, Rousseau piše svoje najpoznatije djelo *Društveni ugovor* te prvu knjigu započinje rečenicom čiji smisao struji cijelim njegovim opusom i svjetonazorom – *Čovjek se rađa slobodnim, a posvuda je međutim u okovima*.⁶¹ Ishodište okova Rousseau je već definirao u *Raspravi o nejednakosti: Prvi koji se, ograđujući neko zemljište, usudio reći: Ovo je moje, i naišao na dovoljno glupe ljude da u to povjeruju, bio je istinski osnivač civiliziranog društva*.⁶²

4.2. Rimska republika u Društvenom ugovoru

Jean-Jacques Rousseau svoju ljubav prema antici razvio je već u djetinjstvu kada je u knjižnici svoga pokojnog djeda naišao na djela antičkih autora.⁶³ Njegova privrženost antici vidljiva je i u tome što se identificirao sa Sokratom, što je bila popularna praksa osamnaestostoljetnih mislilaca.⁶⁴ Upravo je rimsku republiku, nakon što je opisao glavne sastavnice društvenog ugovora, prikazao kao primjer države u kojoj je narod suveren i čija se opća volja poštuje. Iako se Rousseau divi rimskoj republici, njegov krajnji ideal ipak je bila republika Ženeva zbog toga što je bila zastupnik izravne demokracije, dok su u Rimu postojala predstavnička tijela.

⁵⁸ Isto, 43.

⁵⁹ Milosrđe biva poništeno s razvojem razuma, što Rousseau opisuje ovako: *Razum stvara samoljublje, a razmišljanje ga učvršćuje, ono nagoni čovjeka da razmišlja o samome sebi, ono ga odvaja od svega što ga tišti i rastužuje*. Rousseau, *Rasprava, Društveni ugovor*, 46. Suprotan pojam je *amour de soi-même* koji podrazumijeva brigu za samoga sebe u prirodnom stanju. Više o razlikovanju ta dva pojma vidi u: Zdravko Perić, „Politička psihologija Rousseauova plemenitog divljaka,“ *Filozofska istraživanja* 1/37 (2017): 156 – 159.

⁶⁰ Rousseau, *Rasprava, Društveni ugovor*, 70.

⁶¹ Isto, 94.

⁶² Isto, 51.

⁶³ Otac moderne autobiografije o tome izvještava u svojim *Ispovijestima*. Avi Lifschitz, „Rousseau’s Imagined Antiquity: An Introduction,“ *History of Political Thought* 37 (2016): 1.

⁶⁴ Više informacija o Rousseauovim identifikacijama u: Miriam Leonard, „Rousseau’s Socrates Between Cato and Christ,“ *History of Political Thought* 37 (2016): 32 – 45.

Prijelaz iz prirodnog u društveno stanje događa se činom sklapanja društvenog ugovora. Isto kao i u stanju prije društvenosti, nitko nema pravo ugnjetavati i tlačiti druge. Čovjek u društvenom stanju dobiva svoju građansku slobodu i formalno vlasništvo nad onime što posjeduje, a formiraju se i moralni odnosi koji prije nisu postojali te se rađa koncept pravednosti koji zamjenjuje instinkt prirodnog čovjeka. Ono u čemu Rousseau predstavlja novinu je to što suverenost, kojoj je nositelj narod, nije djeljiva ni otuđiva, odnosno ona se ne može prenositi na jednu ili više osoba koje ju tim postupkom nepravedno otuđuju od kolektivnog tijela.⁶⁵ Pojedinaac tijekom sklapanja društvenog ugovora svoju pojedinačnu volju podređuje općoj volji, jednom od najbitnijih Rousseauovih pojmova koji uvodi već u *Raspravi o političkoj ekonomiji*. Opća volja, koja mora biti upravljena prema zajedničkom dobru, nije jednaka našoj pojedinačnoj volji premda je poštuje, već ona predstavlja izraz zajedničkog interesa te se zakoni moraju donositi isključivo u skladu s njom.

Ovaj sažeti opis najvažnijih sastavnica *Društvenog ugovora* Rousseau u četvrtoj knjizi primjenjuje na analizu institucija rimske republike. Svoje izlaganje o Rimu Rousseau temelji na antičkim autorima, posebno Titu Liviju i Polibiju, čija je *Historija* bila popularna u 18. stoljeću. Također, koristi se djelom Carla Sigonija *De antiquo iure civium Romanorum* koje se tada smatralo djelom-autoritetom o ustroju rimskih institucija.⁶⁶ U četvrtom, petom, šestom i sedmom poglavlju Rousseau raspravlja o rimskim komicijama (skupštinama), tribunatu, diktaturi i cenzuri te na njih primjenjuje svoje zaključke o suverenosti, općoj volji i građanskoj slobodi i nastoji objasniti zašto su Rimljani bili *najslobodniji i najmoćniji narod*.⁶⁷

U skladu s Rousseauovom općenitom idealizacijom jednostavnosti i prirodnosti, Rousseau hvali Rimljane jer *Više se cijenio jednostavan i radin život seljaka nego dokon i mekušan život rimskih građana*,⁶⁸ zato što su negovali *jednostavne običaje, nesebičnost, sklonost prema poljoprivredi, prezir prema trgovini i strast za dobitkom*,⁶⁹ što je u skladu s uobičajenim stereotipnim prikazima toga razdoblja.⁷⁰

Vrijednost rimskih komicija, *zakonito sazivanih skupština*,⁷¹ u tome je što zbog njih nijedan rimski građanin nije mogao biti izuzet iz čina glasanja. U razdoblju Republike postojale su tri vrste komicija: po kurijama, centurijama i tribusima.

Podjelu na tribuse usavršio je kralj Servije Tulije koji je njihov broj povećao na 35, što će ostati do kraja republike, a oni su bili podijeljeni na grad-

⁶⁵ Robert Derathé, *Jean-Jacques Rousseau i politička znanost njegova doba*, prev. Željko Klaić (Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 2018), 56.

⁶⁶ Valentina Arena, „The Roman Republic of Jean-Jacques Rousseau,” *History of Political Thought* 37 (2016): 18 – 19.

⁶⁷ Rousseau, *Rasprava*, Društveni ugovor, 159.

⁶⁸ Isto, 160.

⁶⁹ Isto, 161.

⁷⁰ Arena, „The Roman Republic,” 10.

⁷¹ Isto, 162.

ske i seoske, s time da su se, u skladu s već prethodno spomenutom rimskom ljubavi prema ruralnom životu, više cijenili oni seoski. Drugu podjelu, onu na kurije, izvršio je osnivač Romul te ih je bilo 30. Servije Tulije nije ih nastojao reformirati te većina građana zapravo nije ni bila upisana u neku od njih. Najvažnija podjela koju je izvršio Servije bila je ona po cenzusu – društvo je podijeljeno u šest razreda s obzirom na njihov imetak, odnosno u prvom su bili oni najbogatiji, dok su u posljednjem bili oni najsiromašniji. Tih šest razreda još je podijeljeno na 193 centurije, međutim prvi razred obuhvaćao je više od polovice centurija, a posljednji razred pripadao je samo jednoj, dakle raspodjela nije bila uravnotežena. Budući da nijedan rimski građanin nije bio izuzet iz ovih podjela, to znači da je rimska republika bila država u kojoj je narod bio *istinski suveren i po pravu i u stvarnosti*⁷² te nitko nije bio isključen iz odlučivanja na rimskom forumu ili Marsovu polju, mjestima na kojima su se održavale skupštine. Na skupštinama su se određivali zakoni i birali magistrati, a one su se sazivale po utvrđenim protokolima. Međutim, imajući na umu da svaka ova podjela ima različit broj građana, nisu sve komicije jednako vrijedne.

Kada se sazove komicija po kurijama, u njoj sudjeluje mali broj građana, uglavnom onih koji žive u gradu, te je zbog toga odlučivanje najudaljenije od opće volje. Podjela po tribusima, koja predstavlja *pravo vijeće rimskog naroda*,⁷³ obuhvaća samo seosko stanovništvo te Senat u njemu nije prisutan, što je opet nepravedno. Komicija po centurijama, u kojoj se npr. biraju konzuli i cenzori, znači da svaka centurija daje po jedan glas. To je isprva nepravedno zato što to znači da samo najbogatiji imaju prevlast u odlučivanju, međutim taj su nedostatak ublažila dva faktora. Prvi je taj što su, po podjeli po imetku, najbogatijima pripadali i plebejci, pa u njemu samo jedan, patricijski sloj, nije mogao u potpunosti nametnuti svoju volju. Također, centurije nisu glasale po redu, odnosno nasumično bi se birala ona koja glasa prva, a zatim bi sve ostale uglavnom potvrđivale izbor.

Magistratura tribunata, posrednik između vladara i naroda (suverena), nastoji njihov odnos održati u ravnoteži, odnosno on nije sastavni dio države, već je korektiv koji štiti da jedan dio ne prevlada na štetu drugoga. On je odvojen od zakonodavne i izvršne vlasti i u njih se ne smije miješati, on ne stvara ništa novo, već može samo spriječiti (poznato kao pravo na veto). Za razliku od zakona, kojima se izražava opća volja, zadaća je cenzora očuvati običaje, odnosno objavljivati javno mnijenje, a republikanski sustav za Rousseaua ne može funkcionirati ako javni moral nije na visokoj razini.⁷⁴

Iako se naizgled čini čudnim, Rousseau podržava diktaturu zato što se ona ustanovljuje samo pod određenim uvjetima, odnosno kada je opstanak države u nesigurnosti. Diktatura se može obavljati na dva načina – ako je opasnost manja, diktaturu vrše jedan ili dva predstavnika vlade, a ako je veća, za tu ulogu biran je *najdostojniji*.⁷⁵ Kada vlast preuzme jedna osoba, to ipak ne

⁷² Isto, 162.

⁷³ Isto, 163.

⁷⁴ Arena, „The Roman Republic,“ 17.

⁷⁵ Rousseau, *Rasprava, Društveni ugovor*, 166.

predstavlja povredu jer je opstanak države izraz opće volje. Dakle preuzimanje svih ovlasti u tome je slučaju potpuno legitimno.

Iz Rousseauove analize vidljivo je da je rimski narod bio suveren zbog toga što je svaka osoba, kojoj god izvršenoj podjeli pripadala, mogla sudjelovati u skupštini u kojoj se odlučuje o zakonima ili magistratima. Međutim, Rousseau komiciju po centurijama smatra najboljom zato što je ona pogodivala aristokratskoj vladavini. Nasuprot tome, komicija po tribusima pogodna je za narodnu vladavinu, a skupština po kurijama po svojoj naravi vodi do tiranije. U tome se ogleda ono što je naznačeno već u trećoj knjizi koja se bavi vladavinom i njezinim podjelama na demokratsku, aristokratsku i monarhijsku, a najbolja od svih upravo je izborna aristokracija.

Rousseau definira tri vrste aristokracije: prirodnu, koja se njegovala u prvim i najstarijim društvima, izbornu te nasljednu koja je *najgora od svih vladavina*.⁷⁶ Po Rousseauu je izborna jedina prava aristokracija zato što *najbolji i najprirodniji poredak jest kada najmudriji vladaju mnoštvom i kada smo sigurni da oni vladaju njime ne zbog svojeg probitka, već zbog njihova*.⁷⁷ Budući da se u komiciji po centurijama biraju magistrati, za razliku od narodne vladavine, u kojoj su svi stanovnici rođeni kao magistrati, *ovdje se oni ograničavaju na malen broj i postaju to samo izborom*.⁷⁸ Takav izbor jamči vlast koja njeguje poštenje, znanje i iskustvo, a s obzirom na to da vladaju u interesu naroda, oni time ne prisvajaju njegov suverenitet te donose zakone u skladu s općom voljom.

Iz ove analize vidljivo je da Rousseau tretira rimsku republiku kao idealni primjer u kojem se očituju njegova najbitnija načela o državnom ustrojstvu. Međutim, deseto poglavlje treće knjige, koje se bavi zloupotrebom vladave i sklonosti njezinu opadanju, podsjeća na Montesquieua koji smatra da je svaki režim nužno osuđen na propast. To se dogodilo i Rimu te se na početku sljedećeg poglavlja, koje se bavi smrću političkog tijela, Rousseau pita: *Ako su Sparta i Rim iščezli, koja se država može nadati da će potrajati zanavijek?*⁷⁹

5. Do antike u dekadentnom ritmu: Markiz de Sade

5.1. Rousseau naglavačke

Markiz de Sade danas je vjerojatno najpoznatiji po mišljenju da je *priroda htjela da do užitka dođemo samo kroz muke*.⁸⁰ Iako u mnogočemu antipodi, Rousseau i Sade dijele ideju povratka prirodi. Rousseauov povratak prirodi takav je da smekša čovječje srce, dok Sadeovo *prirodno* nema veze s *humanim* i uopće čovječjim. Sade je u europskoj kulturi poznat kao simbol radikalnog sadističkog zla, ali i apsolutne slobode. S obzirom na to da nastoji izvrnuti baš svaki

⁷⁶ Isto, 135.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Isto, 145.

⁸⁰ Tu rečenicu u trećem dijalogu izgovara Madame de Saint-Ange. Donatien Alphonse François Sade, *Filozofija u budoaru*, prev. Jelena Rajak (Zagreb: DAF, 2004), 26.

kodeks moralno prihvatljivog ponašanja, slažem se sa stajalištem Camille Paglie koja smatra da Sadeov opus možemo čitati i kao satiru.⁸¹ Iako je upuštanje u njegovu ledenu prozu mučno i ponekad nepodnošljivo, čemu dakako pridonose njegovi poznati pornografski ekscesi, smatram da je zanimljivo i zbog toga što se njegovo radikalno obrtanje svijeta događa neobično rano. Njegov *svijet naglavačke* direktni je napad na Rousseaua i izvornu čovjekovu dobrotu, što se vidi u njegovu djelu *Filozofija u budoaru*, djelu sastavljenom od sedam dijaloga, ali i u njegovim ostalim poznatijim djelima *120 dana Sodome*, *Justine* i *Juliette*, u kojima Sadeov *čovjek kakav je morao izaći iz ruku prirode* sije smrt u Rousseauovu ljupku pastoralu.

Kako sugerira i sam naslov, *Filozofija u budoaru* ujedno je i sažetak Sadeova svjetonazora o prirodi, jedinom postojećem principu koji ništi svaku iluziju o potrebi za moralnim vrijednostima i koji čovjeka svodi na čistu materiju. Filozofiju izlaže dvoje likova, Madame de Saint-Ange i vitez Dolmancé, a učenica je petnaestogodišnja Eugénie koja u istom danu od samostanske djevojke postaje aktivna libertinka. Tipično za Sadea, i vitez je opisan kao krajnje nemoralan, razvratan i pokvaren, a takvi pojedinci jedini su koji uspijevaju pronaći sreću i koji odnose pobjedu u Sadeovim književnim djelima. Već je iz ovoga jasno da njegov generalni postupak predstavlja potpuni odmak od Boileaua i Horacija za koje nedolično mora biti pomno skriveno u aleksandrincu ili daktilskom heksametru.

5.2. Filozofija u budoaru

U *Filozofiji u budoaru* lijepa Eugénie prihvaća i primjenjuje svako učenje koje joj izlaže dvoje libertinaca. Njeno prihvaćanje učenja o Prirodi lanac je tjelesnog užitka koji vodi od francuskog poljupca do incesta i matricida. Očito je da kroz likove Madame i Dolmancéa progovara sam Sade te su oni samo prenositelji njegove filozofije.

Priroda je potpuna negacija Boga i moralnih vrijednosti. Bog je ljudska ideja koja ga čini slabim: *Taj stvor, premda izvire iz čovjeka, njime gospodari*.⁸² Budući da čovjek izvire iz prirode, on se u nju i vraća nakon smrti, u čemu se očituju njezina dva glavna načela – kreacija i destrukcija. Dolmancé to tumači ovako: *Ne dokazuje li sasvim letimičan pogled na djela prirode da su uništavanje i stvaranje podjednako nužni prirodi za ostvarenje njenog nauma?*⁸³ Budući da je ona jedini princip, na nama je da se pokorimo svakom njezinom prohtjevu, a sve naše želje i maštarije prožete su njenim zakonom koji u kontekstu Sadeova opusa uglavnom zvuči ovako: *Ljude s osebnim sklonostima treba žaliti, no nikada vrijeđati*.⁸⁴

⁸¹ Paglia smatra da ga možemo čitati kao satiru na Rousseaua te da, ako ga čitamo pravilno, Sadea možemo smatrati smiješnim. Camille Paglia, *Sexual Personae. Art and Decadence from Nefertiti to Emily Dickinson* (New York: Vintage Books, 1991), 235.

⁸² Sade, *Filozofija*, 37.

⁸³ Isto, 109.

⁸⁴ Isto, 11.

Budući da su ljudi na istoj razini s biljkama i životinjama, pomišljati da priroda raspoznaje naše pojedinačne identitete posljedica je glupe taštine. Svi živi organizmi samo su biološki sklopovi, bačeni u svijet bez svrhe, osim s onom da se strovale u ništavilo, natrag u nju samu. Priroda je i potpuna negacija društva koje ju tradicionalno nastoji ukrotiti i obuzdati zakonima i običajima. Madamme govori da se *svaki ljudski zakon koji se suprotstavlja zakonu prirode može samo prezirati*.⁸⁵ Sve ono što se spontano rađa u nama izvire iz totalitarne prirode, stoga običaji koji smiruju strasti mogu samo štetiti.

Dobrohotnost Rousseauova prirodnog stanja kod Sadea se transformira u agresiju i nasilje, autentične izraze prirode.⁸⁶ Seksualnost također nije ništa drugo doli ona. Prilikom zadovoljavanja nagonских želja, društveno-moralne barijere se brišu. Seksualnost je u tijelu, njegovi limiti trebaju se iscrpiti do krajnjih granica. Ona je u nas utisnula različite strasti i afinitete, zbog čega ne postoji nijedna bizarna strast koja njome nije opravdana jer *Može li ona nalogati nešto što je ponižava?*⁸⁷ Paglia ispravno zaključuje da su, sa stajališta prirode, silovanje i bračni odnos na istoj razini.⁸⁸ Razmnožavanje, za koje Dolmancé na više mjesta ponavlja da ga priroda samo dopušta, samo je neželjena posljedica, te ga je moguće izbjeći kroz sodomiju i abortus. Sodomiju, koja u Sadeovu opusu poprima gigantske razmjere, trebaju preferirati i muškarci i žene, time transformirajući sebe u suprotni spol. U skladu s načelom destrukcije, ako se takav propust i dogodi, dijete je moguće ubiti i nakon rođenja, pritom se koristeći argumentom da *dijete izvire iz našeg tijela i zato ga možemo uništiti*.⁸⁹ Još jedna strast koju je nepravedno potiskivati jest incest pa *Prestanimo biti slijepi za osjećaje koje brat gaji prema svojoj sestri ili otac prema svojoj kćeri*.⁹⁰ To dokazuje i Madamme koja je prvi seksualni užitak doživjela sa svojim bratom, vitezom de Mirvelom, još jednim likom koji se pojavljuje u djelu. U Sadeovu svijetu muškarci i žene moraju biti jednako seksualno oslobođeni. Premda zbog načela prirode, u kojoj jači trebaju podjarmiti slabije, žena treba biti poput *kuje ili vučice*⁹¹ koja se podaje svima, muškarac ne smije tjerati ženu na bračnu pokornost. Brak mora biti otvoren, žena treba zbaciti njegov jaram i u jednakoj mjeri zadovoljiti svoje potrebe – Madamme se ponosno hvali da je tijekom braka izmijenila između deset i dvanaest tisuća seksualnih partnera.

Za razliku od Rousseauove izvorne čovječje dobrote, po Sadeu je okrutnost *prvi osjećaj koji u nas utiskuje priroda*.⁹² Iz toga proizlazi da je naučeni

⁸⁵ Isto, 55.

⁸⁶ Paglia, *Sexual Personae*, 235.

⁸⁷ Sade, *Filozofija*, 60.

⁸⁸ Paglia, *Sexual Personae*, 237.

⁸⁹ Sade, *Filozofija*, 82.

⁹⁰ Isto, 67.

⁹¹ Isto, 46.

⁹² Isto, 87.

⁹³ Isto, 41.

moral samo iluzija jer svatko uvijek misli samo na sebe, iza svakog dobrog djela krije se egoizam jer je dobrota *porok proizašao iz oholosti*.⁹³ Za razliku od Rousseaua, priroda je u nas utisnula *amour-propre* te je sebičnost njezina glavna premisa.⁹⁴ Zato s drugim ljudima treba surađivati jedino ako u njima vidimo vlastitu korist; *Ljude treba voljeti jedino zbog sebe*.⁹⁵

5.3. Antički uzori u povratku prirodi

Nakon što je već savladala veliki dio libertinskog učenja, Eugénie pri kraju 5. dijaloga Dolmancéu postavlja pitanje: *Htjela bih znati je li čudoređe zaista potrebno društvenom uređenju i je li njegov utjecaj važan za duh nacije*.⁹⁶ Dolmancé je baš toga dana u Palači jednakosti kupio brošuru koja odgovara na to pitanje, a koju zatim čita vitez de Mirvel. Brošura je podijeljena u dva dijela – prvi je, kraći dio, o vjeri, a drugi, dulji, o običajima. U njima se izlaže učenje koje je već zastupljeno u dijalozima te je ono u skladu s riječima Madamme da se nijedan ljudski zakon ne smije poštivati ako je suprotan prirodi. Pritom je važno spomenuti da je djelo objavljeno 1795., nakon što je već završila vladavina terora te je vlast preuzeo Direktorij. Sade je bio žrtvom jakobinaca⁹⁷ nakon što je Robespierre zaustavio val dekristijanizacije,⁹⁸ a brošura *Francuzi, još jedan napor želite li biti republikanci* predstavljena je kao politički plan kojime Francuzi, kao predvodnici slobodne Europe, moraju prigrliti radikalni ateizam i svoje običaje uskladiti sa zakonima prirode.

U poglavlju *Vjera*⁹⁹ zadaća je Francuza da *Europa od vas očekuje da je oslobodite i žezla i kadionice*.¹⁰⁰ Kršćanstvo njeguje slabost i pokornost kao vrlinu, što stanovništvo lakše ubacuje u ralje despotizma, a banalnost kršćanstva Dolmancé objašnjava već u trećem dijalogu: *Božji sin koji dolazi spasiti zemlju pokazuje se u krilu židovske kurve, usred štale sa svinjama!*¹⁰¹ Zanimljivo je da

⁹⁴ Lode Lauwaert, *Marquis de Sade and Continental Philosophy* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019), 43.

⁹⁵ Sade, *Filozofija*, 123.

⁹⁶ Isto, 133.

⁹⁷ Sade je 15. 11. 1793. u Nacionalnom konventu održao desetominutni govor protiv kršćanstva. Sadeova nesreća bila je u tome što je već tjedan dana nakon toga Robespierre odlučio zaustaviti antikršćansku kampanju, zbog čega je Sade uhićen 8. 12. iste godine i strpan u zatvor Les Madolenettes. Vidi više u: Francine Du Plessix Gray, *At home with the Marquis de Sade* (London: Pimlico, 2000), 343 – 352.

⁹⁸ Robespierre je smatrao da bi potpuna dekristijanizacija mogla stvoriti još više neprijatelja režima te da bi se narodne mase mogle pobuniti. O tome u: Albert Soboul, *Francuska revolucija*, 2. izd. (Zagreb: Naprijed, 1989), 248 – 252.

⁹⁹ Francine du Plessix Gray ovdje postavlja pitanje autorove namjere. Kao što je pitanje možemo li Sadeov opus uopće shvaćati ozbiljno, tako se ni njegov prikaz anarhije u novoj republici ne poklapa s njegovim životopisom iz kojeg proizlazi da je Sade favorizirao parlamentarni sustav. Zbog njegova ateističkog svjetonazora, du Plessix Gray smatra da je poglavlje o vjeri najiskrenije. Više o tome u: du Plessix Gray, *At home*, 364 – 366.

¹⁰⁰ Sade, *Filozofija*, 136.

¹⁰¹ Isto.

se Sadeovo negiranje božjeg postojanja zasniva na prosvjetiteljskim principima, odnosno Boga nije moguće osjetilno spoznati jer se ne oslanja ni na koji predmet, stoga on ni ne postoji. Da bi konačno raskrstilo s kršćanstvom, čije zatiranje treba započeti u Francuskoj, a zatim i u cijeloj Europi, društvo se treba vratiti slavljenu poganskih božanstava. Francuzi trebaju biti poput Rimljana *jer predmeti dostojni njihova štovanja bili su djela, strasti i junaci*.¹⁰² Kršćanstvo je izvor osobina koje se suprotstavljaju prirodi koja u nama buja kao agresivna i strastvena sila, zato nema potrebe da joj kršćanske dogme oduzimaju snagu. Nijedan čovjek koji se priklanja teizmu ne može završiti bez okova jer ga on porobljava, a ne oslobađa. Budući da je novo društvo ateističko, antički bogovi služe jedino kao uzor vrlina koje svaki građanin mora slijediti da bi postao moćan jer *jedino će poganstvo ispunjavati velike ljude ushitom*.¹⁰³

U poglavlju *Običaji* zahtijeva se uvođenje zakona koji u čim većoj mjeri poštuju različitost svih stanovnika republike – *zakoni moraju biti malobrojni i prilagođavati se svim karakterima*.¹⁰⁴ Takvo labavo zakonodavstvo na kraju omogućuje da društvo može slobodno djelovati u skladu sa zakonima prirode. Ono što se nekada smatralo moralnim zločinom, sada se nastoji dekonstruirati i opravdati – u tu kategoriju spadaju kleveta, krađa, pokvarenost, ubojstvo, prostitucija, preljub, rodoskrnuće, silovanje i sodomija. Pritom koristi primjere iz različitih kultura, sve sa svrhom argumentacije moralnog relativizma koji je opisao već u trećem dijalogu: *Ono što je ovdje zločin, često je na nekoliko milja odavde vrlina*.¹⁰⁵ U opisu nekih moralnih zločina pojavljuju se antički primjeri.

Opravdanje za krađu nalazi se u primjerima grčkih polisa. Otvoreno ju je poticala Sparta, a neki drugi narodi smatrali su je ratničkom vrlinom. Krađa je, naravno, zapravo u skladu sa zakonima prirode jer *održava hrabrost, snagu, lukavost*.¹⁰⁶ U novoj republici, u kojoj se poštuje jednakost, krađa je dobar način preraspodjele moći. *Nekoć je postojao narod koji nije kažnjavao lopova, nego pokradenog ne bi li ga naučio da bolje vodi brigu o svojoj imovini*.¹⁰⁷ U skladu sa zakonom jačeg, pokradeni je sam kriv što je nasamaren ili fizički nadjačan, to je samo – priroda.

Da bi se uopće razmotrili moralni zločini koji proizlaze iz seksualnosti, za Sadea hvalevrijedni običaji prostitucije, preljuba, rodoskrnuća, silovanja i sodomije pretpostavljaju prvotno rješavanje nepoželjnog osjećaja stida. Da priroda nije htjela da se čovjek skida i pokazuje drugima, *zacijelo ne bi dala da se rodi nag*.¹⁰⁸ Da bi se toga riješili potrebno je, naravno, ponovno se vratiti u antiku i iz nje izvući korisne primjere: *Prožeti uvjerenjem da nemoralno stanje čovjeka, nužno republikanskim zakonima, proistječe iz besramnosti, Likurg*

¹⁰² Isto, 138.

¹⁰³ Isto.

¹⁰⁴ Isto, 152.

¹⁰⁵ Isto, 44.

¹⁰⁶ Isto, 155.

¹⁰⁷ Isto, 156.

¹⁰⁸ Isto, 158.

i Solon primoravali su mlade djevojke da se pokažu gole u kazalištu.¹⁰⁹ Takvo je stajalište prihvatio i Rim u kojem su tijekom poganskih misterija ljudi bili većinom goli. Dakle stid se protivi prirodnom zakonu, što je antičko stanovništvo očito vrlo dobro shvaćalo. Budući da je seksualni nagon po svojoj naravi agresivan, on treba biti zadovoljen da se ta sila ne bi očitovala u drugim oblicima koji bi mogli nanijeti štetu novoj republici.

Naravno, najviše antičkih primjera pronalazi se u praksi sodomije i pederastije. Sodomija nije protivna prirodi, već je ona urođena karakteristika, stoga je nepoželjno odolijevati sklonosti koja *proizlazi iz tjelesnog ustroja, a mi na taj ustroj ni na koji način ne možemo utjecati*.¹¹⁰ Budući da je ona karakteristična za ratničke narode, a takvi su i novi Francuzi republikanci, ta praksa je i više nego poželjna. Za razliku od kreposnog Boileaua, Sade hvali rimske pjesnike jer su se muškarcima u svojim djelima obraćali kao ljubavnicama. Također, pederastiju su podržavali najveći umovi antičkog razdoblja: *Poslušajmo Jeronima peripatetičara. Ljubav prema dječacima, kaže nam on, proširila se cijelom Grčkom jer je ulijevala hrabrost i snagu jer je koristila pri svrgavanju tiranina*.¹¹¹ Sodomija je poželjna jer sprječava razmnožavanje, a priroda ionako ne mari za količinu stanovništva jer ona može preživjeti bez ljudskog roda.

Posljednji moralni zločin koji Sade preispituje jest ubojstvo. Budući da smo u njegovu pesimističnom svjetonazoru svi na istoj razini, ubiti čovjeka jednako je kao ubiti životinju. Ubojstvo je opravdano i kao političko sredstvo, pri čemu se Rim i Francuska dovode u vezu: *Nije li Rim zahvaljujući ubojstvima postao gospodarom svijeta? Nije li Francuska zahvaljujući ubojstvima danas slobodna?*¹¹² Koji god bili razlozi za nečije ubojstvo, prirodu jednostavno nije briga, kao što cjelokupnom društvu ne mora biti stalo do smrti određenog pojedinca. Ubojstvo služi tome da se novi republikanci ne raznježe, oni trebaju biti poput Rimljana koji su uživali u nasilnim spektaklima. *Postoji li narod koji je bio istovremeno slaviji i okrutniji od Rimljana? Zar je neka nacija duže sačuvala svoj sjaj i svoju slobodu?*¹¹³ U skladu sa zakonom prirode, uništiti je poželjno. Povezano s time, ovdje se nalazi jedno od Sadeovih najužasnijih opravdanja. Sade nabraja mnoge narode koji su prakticirali infanticid – budući da je obrana republike u Grčkoj bila najveća svetinja, eliminirala bi se djeca preslabe tjelesne konstitucije – *Ondje nisu smatrali neophodnim podizati bogato opremljene kuće da bi sačuvali taj odurni ološ*.¹¹⁴ Tako bi i svi Rimljani bacali u smeće djecu koju nisu mogli prehranjivati, a poželjan je i abortus koji opravdava Aristotel. Vrijednost pojedinca moderna je iluzija, smatra Sade. Međutim smrt je iz vlastitih političkih pobuda poželjna. Umrijeti je za republiku, koja mora biti glavni objekt ljubavi u novoj republici, časno. To su dopuštale sve grčke republike, kao i rimska republika koja ga je otvoreno po-

¹⁰⁹ Isto, 159.

¹¹⁰ Isto, 172.

¹¹¹ Isto, 174.

¹¹² Isto, 180.

¹¹³ Isto, 183.

¹¹⁴ Isto, 184.

ticala – *Kada su Gali zauzeli Rim, najčuveniji senatori svoju su mu privrženost iskazali počinivši samoubojstvo.*¹¹⁵

Budući da nova republika treba svoje zakone uskladiti sa zakonima prirode, antički običaji tome služe kao uzor. Antičko stanovništvo znalo je da su agresija i nasilje u srži prirode. Rimljani uživaju gledati patuljke koji jedni drugima režu grkljane te time izokreću Rousseauovo prirodno milosrđe. Vraćanje u prirodno stanje, u kojem dominira fizička jačina, znači podjarmljivanje slabijeg, stoga je poželjno riješiti se djece koja ne zadovoljavaju propisane osobine. Za razliku od Rousseaua, društvo nema svrhu da zaštiti prirodno slabije, već da ih strovali u ništavilo. Rimljani i Grci u tome su smislu dobro interpretirali načelo destrukcije. Međutim ga pojedinac može usmjeriti i na samoga sebe. Smrt pojedinca, koji se time vraća natrag u prirodu, ne smije izazvati žaljenje jer on sam po sebi ne vrijedi ništa. U novoj se republici destrukcija, kao poželjna vrлина, nasljeđuje od Rimljana i Grka. Također antika može služiti kao primjer da prirodu treba slijediti i na način da se udovoljava svim seksualnim željama koje ona spontano usađuje u nas – tijelo više nije simbol grijeha, Madame se hvali da je uživala u prostituciji i pritom se identificira s caricom Teodorom. To je potpuni odmak od moralnih običaja koji proizlaze iz, kako ju Sade naziva, djetinjaste vjere. Da bi čovjek prestao biti pasivni rob despotizma, on mora biti jak i okrutan i zato se u njegovoj republici poštuje poganski kult koji, promovirajući snagu i junaštvo, jedini može čovjeku pokazati put do istinske slobode.

6. Zaključak

Svaki od analiziranih autora na drugačiji način promatra antiku. Za Boileaua je ona izvor normi na kojima treba počivati klasicistička književnost – djela moraju biti pažljivo dotjerana u skladu s pravilima, umjetnik mora biti nadaren i učen, a svrha književnosti je istovremeno promicati i korisno i lijepo. Za Montesquieua je Rim, u skladu s njegovim pogledom na povijest, akcija i reakcija. Rim, koji može biti opomena francuskim suvremenima, propao je jer se previše proširio, iskvario je svoja prvobitna načela koja su ga činila slavim – ratništvo, domoljublje, vjersku toleranciju. Rousseauova idealizirana rimska republika znači to da svaki građanin može otići u skupštinu i biti prisutan tijekom donošenja zakona i biranja magistrata, čime su zadovoljeni njegovi zahtjevi za suverenitetom koji počiva u narodu te zakonima koji moraju biti u skladu s općom voljom. Činjenica da je Rim, iz njihove perspektive toliko slavan i moćan, ipak morao propasti, kod Montesquieua i Rousseaua služi kao izvor skepse. Također Boileauova, Montesquieuova i Rousseauova idealizacija odnosi se na osobine koje tradicionalno smatramo pozitivnima, dok Sade, kojem je cilj izrugivati se baš svemu, najviše hvali karakteristike koje su potpuno suprotne od toga.

De Sade također cijeni razum, ratništvo, domoljublje i republikansko uređenje. Međutim svoju idealizaciju antike uglavnom temelji na potpuno drugačijim principima. Antički primjeri služe mu u dekonstrukciji kršćanskih

¹¹⁵ Isto, 187.

moralnih običaja te antika zbog toga zauzima posebno mjesto unutar njegova filozofiranja o prirodi. U povratku prirodi, što za njega znači i povratak tijelu, antika je seksualna utopija. Sadeov čovjek izvrće Rousseauovu izvornu dobrotu, ali i Boileaua jer njegov opus predstavlja negaciju doličnosti *par excellence*. Dok Boileau iz antike izvlači primjere kreposti i zahtijeva da antički junaci u književnim djelima budu umjereni, Sade ih poštuje jer uživaju u nasilju, prakticiraju sodomiju i vlastitu djecu bacaju u smeće. U njegovoj zamišljenoj republici, u kojoj prirodni zakon ljudima jamči dugo očekivanu slobodu, erupciju sladostrašća nadziru kipovi antičkih božanstava.

7. Bibliografija

Allen, Graham. *Intertextuality*. London, New York: Routledge, 2000.

Arena, Valentina. „The Roman Republic of Jean-Jacques Rousseau.“ *History of Political Thought* 37 (2016): 8 – 31.

Aristotel. *O pjesničkom umijeću*. Preveo Zdeslav Dukat. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

Boileau, Nicolas. *Pjesničko umijeće*. Preveo Mirko Tomasović. Zagreb: Matica hrvatska, 1999.

Carrithers, David. „Montesquieu’s Philosophy of History.“ *Journal of the History of Ideas* 1/44 (siječanj – ožujak 1986): 61 – 80.

Cvijanović, Hrvoje. „Političko prirodno stanje: revizija Hobbesova modela, Rousseau i de Sade.“ *Politička misao: časopis za politologiju* 1/44 (2007): 31 – 51.

Derathé, Robert. *Jean-Jacques Rousseau i politička znanost njegova doba*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 2018.

Du Plessix Gray, Francine. *At home with the Marquis de Sade*. London: Pimlico, 2000.

Flak, Kvint Horacije. *Satire i epistule*. Preveo Juraj Zgorelec. Zagreb: Matica hrvatska, 1958.

Laird, Andrew. „The Ars Poetica.“ U *The Cambridge Companion to Horace*, ur. Stephen Harrison, 132 – 143. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2007.

Lauwaert, Lode. *Marquis de Sade and Continental Philosophy*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019.

Leonard, Miriam. „Rousseau’s Socrates Between Cato and Christ.“ *History of Political Thought* 37 (2016): 32 – 45.

Lifschitz, Avi. „Rousseau’s Imagined Antiquity: an Introduction.“ *History of Political Thought* 37 (2016): 1 – 7.

Myers, Richard. „Montesquieu on the Causes of Roman Greatness.“ *History of Political Thought* 1/16 (proljeće 1995): 37 – 47.

Montesquieu, Charles Louis de Secondat, baron de la Brede et de. *O duhu zakona*. Sv. 1. Prevela Marija Spajić. Zagreb: Demetra, 2003.

_____. *Razmatranja o razlozima veličine Rimljana i njihove propasti*. Zagreb: Kultura i Društvo, 2007.

Molnar, Aleksandar. „‘Vojnička vladavina’ kao poseban (okcidentalan) tip despotije u monteskjeovoj teoriji.“ *Političke perspektive: časopis za istraživanje politike* 1/ 5 (2015): 47 – 64.

Paglia, Camille. *Sexual Personae. Art and Decadence from Nefertiti to Emily Dickinson*. New York: Vintage Books, 1991.

Pavlović, Cvijeta. *Uvod u klasicizam*. Zagreb: Leykam international, 2012.

Pejović, Danilo. *Francuska prosvjetiteljska filozofija i odabrani tekstovi filozofa*, 2. izd. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1978.

Perić, Zdravko. „Politička psihologija Rousseauova plemenitog divljaka.“ *Filozofska istraživanja* 1/37 (2017): 153 – 166.

Rousseau, Jean Jacques. *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima; Društveni ugovor*. Preveo Dalibor Foretić. Zagreb: Školska knjiga, 1978.

Sade, Donatien Alphonse François. *Filozofija u budoaru*. Prevela Jelena Rajak. Zagreb: DAF, 2004.

Soboul, Albert. *Francuska revolucija*, 2. izd. Zagreb: Naprijed, 1989.

Sunajko, Goran. „Filozofija politike francuskih enciklopedista i njezin utjecaj na Francusku revoluciju.“ *Studia lexicographica: časopis za leksikografiju i enciklopedistiku* 1/2 1 (2008): 25 – 50.

The French Dialogue With Antiquity: Boileau, Montesquieu, Rousseau, de Sade

Abstract:

This paper aims to analyze literary, philosophical and historiographical works of different authors who write about classical antiquity from different perspectives. Since the classicist poet and literary critic Nicolas Boileau based the main ideas of his well-known treatise *The Art of Poetry* on Horace's *Epistles*, this paper reviews how Boileau adopted Horace's opinion on art, the role of artists, and the rules of great literary genres. Furthermore, given that Charles Montesquieu viewed history through the prism of causality, the way in which his method is applied in *Considerations on the Causes of the Greatness of the Romans and Their Decline* is presented in this paper. It is also presented how Jean-Jacques Rousseau, who elaborated the influential notions of sovereignty and general will in *The Social Contract*, interpreted these concepts in the context of the Roman Republic – a political system which he considered ideal. Finally, the notorious Marquis de Sade, who presented his view on nature in *Philosophy in the Bedroom*, used antiquity as a tool for the deconstruction of Christian moral practices. For de Sade, the ancient times are the epitome of a free society and the return to the natural state. Although the four authors observe antiquity from different perspectives, they all idealize it in accordance with their own expertise; the author of this paper aims to find the basis on which their idealizations differ from each other.

Keywords: antiquity, classicism, Nicolas Boileau, philosophy of history, Charles Montesquieu, natural state, social contract, Jean-Jacques Rousseau, Marquis de Sade

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 17 2022.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XVII, broj 17, 2022.

Glavni i odgovorni urednik
Ivan Mrnarević

Zamjenik glavnog urednika
Ivan Ćorić

Uredništvo
Petar Bešlić
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Ivan Mrnarević
Stanka Mujo
Filip Šimunjak
Marko Zidarić

Urednici pripravnici
Tomislav Bilić
Marija Biščan
Ivan Mudrovčić
Tijana Vokal

Redakcija
Petar Bešlić
Tomislav Bilić
Marija Biščan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Ivan Mrnarević
Ivan Mudrovčić
Stanka Mujo
Filip Šimunjak
Tijana Vokal
Marko Zidarić

Tajnik Uredništva
Petar Bešlić

Recenzenti
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Irena Bratičević
dr. sc. Neven Budak
dr. sc. Ivana Buljan
dr. sc. Ivana Gubić
dr. sc. Sanja Lazanin
dr. sc. Ana Pavlović

dr. sc. Hrvoje Petrić
dr. sc. Kornelija Jurin Starčević
dr. sc. Goran Sunajko
dr. sc. Filip Šimetin Šegvić
dr. sc. Zrinka Pešorda Vardić

Lektura za hrvatski jezik
Jozo Akrap
Tina Čatlaić
Mislav Graonić
Lea Ivanković
Lorena Lelek
Marija Mrnjavac
Martina Perak
Nika Pulig
Josipa Skenderović
Darko Vasilj
Jakov Zidarić
Matea Žnidarec

Lektura za engleski jezik
Anamarija Brusić

Oblikovanje
Marko Maraković, FF-press

Prijevod s engleskog jezika
Ivan Mrnarević
Marko Perišić
Filip Šimunjak

Prijevod s mađarskog jezika
Saša Vuković

Izdavač
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Tisak
Studio Moderna d.o.o.

Naklada
Tiskano u 100 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa financirano je novcem dobivenim na natječaju za studentske projekte Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i sredstvima koje je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta.

Redakcija časopisa Pro tempore iskreno zahvaljuje Odsjeku na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest
(za: Uredništvo Pro tempore)
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>